

Norman Manea în căutarea identității

Drd. Anicuța Novac

“Dunarea de Jos” University of Galati

Résumé: Notre démarche constitue une analyse des avatars identitaires de l'écrivain Norman Manea, tels qu'ils peuvent être repérés dans le roman *Le retour du hooligan*. La pression du régime communiste en Roumanie, exercée notamment dans le champ esthétique, engendrant des traumas identitaires profonds, avait conduit à la dépersonnalisation, à l'égalisation. À partir de l'idée d'Ihab Hassan, conformément à laquelle, pour se conformer à l'histoire actuelle, il faut choisir la construction / la déconstruction identitaire (l'identité et la différence, l'unité et la rupture, la filiation et la révolte), nous allons analyser la configuration identitaire de l'écrivain confronté au contexte totalitaire et à l'expérience de l'exil. Cette configuration comprend trois éléments-clés: il s'agit d'un écrivain roumain d'origine hébraïque qui travaille aux États-Unis. Le procédé utilisé pour configurer ces avatars rappelle les techniques de l'aliénation: derrière les masques fictifs se cachent des hypostases existentielles de l'auteur. L'identité hébraïque, héritée de la mère, est vue comme la cause du refus des autres. À l'âge de cinq ans l'enfant Noah (masque narratif) est déporté, avec sa famille, dans un camp de travail en Transnistrie. Une autre facette de l'identité narrative est Auguste - Le Fou, qui symbolise l'Artiste sous le totalitarisme. Il est inadapté, isolé, il semble porter les signes de l'échec. Dans le roman, qui est un récit d'identité, se développe un autre avatar - le hooligan, qui est nomade, errant, étranger. Par conséquent, les trois expériences majeures décrites dans ce livre renvoient aux avatars de l'identité: le Goulag - l'enfant Noah / la judéité, le communisme - Auguste - Le Fou, l'exil - le hooligan.

Mots-clés: utopie rouge, identité, exil, judaïsme, masques fictifs

Tema articolului nostru – configurarea avatarurilor identitare în romanul lui Norman Manea, *Întoarcerea hooliganului* – reprezintă debutul unei cercetări care vizează memoria culturală și structurile textual-identitare în varietatea de forme discursive ale textelor lui Norman Manea: roman autobiografic, autoficțiune, dialoguri narative, eseu, etc. Opțiunea pentru această temă este justificată de impactul asupra celorlalți (cititor, martor, victimă) a modului în care individul își conservă identitatea într-o istorie ostilă. Ihab Hassan susținea ideea că, pentru a ne conforma istoriei actuale, trebuie luate în considerare construcțiile / de-construcțiile

identitare contemporane: *identitate și diferență, unitate și ruptură, filiație și revoltă* [Hassan, apud Ifrim, 2011: 37]. În timpul regimului comunist istoria amenință identitatea individului prin impunerea unui canon estetic și a unui model comportamental care depersonalizează, uniformizează. Refuzul de înregimentare al unor scriitori se traduce prin formula *rezistența la cultură sau dezertarea în literatură*, cum o numea Paul Ricoeur, și care se referă la intelectualitatea relativ neangajată. Puterea (ca Demiurg / narator al realității) impune scriitorului o identitate narativă în care nu acesta nu se regăsește. Prin urmare, dificultatea conservării identității într-un astfel de context social-politic și implicațiile psihologice care decurg de aici reprezintă punctul de interes exercitat asupra mea ca cititor.

Motivul alegerii acestei teme este reprezentat, pe de altă parte, de terenul insuficient explorat al operei lui Norman Manea. Manea nu a intrat în lista autorilor canonici ai literaturii postbelice, receptarea critică fiind una fragmentară, diseminată în studii și articole, atât în țară cât și în străinătate. Dintre cercetările extinse, amintesc lucrarea lui Claudiu Turcuș, *Estetica lui Norman Manea* care propune, în prima parte, o abordare unitară a literaturii lui Manea din perspectiva recurențelor tematice și stilistice, a viziunii despre lume, alegând texte-suport din ambele perioade de creație. În partea a doua, demersul vizează contextualizarea discursului etic, generator de campanii ostile de presă atât în perioada comunistă, cât și în cea de după prăbușirea regimului totalitar. Un alt studiu este cel al Auricăi Stan, *Exilul ca traumă și trauma ca exil în opera lui Norman Manea*, în care sunt analizate trauma și exilul ca teme obsesive. Textele discutate în aceste lucrări sunt relevante și pentru conturarea componentei identitare a scriitorului. Identitatea scindată este ascunsă în spatele unor măști care devin *alter-ego*-uri narative: bufonul/clovnul, August Prostul, huliganul, copilul Noah.

Fundamentarea teoretico-metodologică se sprijină pe teoriile care definesc identitatea ca un construct narativ. Una dintre acestea îi aparține lui Paul Ricoeur, care explică identitatea cu ajutorul a doi concepte, „idem” și „ipse.” Andreea Deciu, în studiul *Nostalgiile identității* (2001), explică astfel binomul: „Primul termen e definit esențial ca identitate de tipul « același/aceeași », așadar ca formă de constanță și fidelitate. Identitatea ipse este cea care stimulează alteritatea, schimbarea.” [Deciu, 2008:19]. În literatură, jocul dintre „idem” și „ipse” este transferat autorului și personajelor. Așadar, concepte din filosofia identității sunt proiectate asupra instanțelor narative. În felul acesta, Ricoeur sugerează o contaminare a domeniilor literatură – biografie: pe de o parte, viața

fiecăruia dintre noi este o poveste incompletă, pe de altă parte, literatura e un spațiu al proiecțiilor, al experimentelor mentale. Astfel, în spatele măștilor ficționale se ascund ipostaze existențiale ale autorului. Se conturează conceptul de identitate ca alteritate, *eul* auctorial definindu-se prin *altul* tocmai pentru a se regăsi. Conceptul de identitate ca un construct narativ este susținut și de Alasdair MacIntyre și Daniel Dennet. Aceștia susțin că identitatea este dată atât de viața interioară a individului, cât și de atitudinea sa față de propriile acțiuni și percepții. [MacIntyre, Dennet, apud Deciu, 2001: 16] În literatură, un personaj devine recognoscibil prin acțiunile la care participă, valorile, convingerile, dorințele sale, care ajung să-i construiască identitatea. Și Mircea Anghelescu implică fundamentele teoretice ale filosofiei acțiunii în definirea conceptului de identitate: „Identitatea, în sensul cel mai larg al cuvântului, este și un dat biologic, și un construct cultural și un rezultat al unui act de voință, o opțiune care rezultă dintr-o deliberare, adică ceva foarte greu nu doar de definit, ci și de asumat.” [Anghelescu, 2005: 61] Însă *eul* nu este doar expresia modului cum se privește / contemplă, ci și a modului în care este privit de către Celălalt. De aici ideea *eului* ca model analogic de percepere și de reprezentare a alter-ului. Conștienți de privirea Celuilalt, ne compunem cu grijă o anumită identitate. În societatea „multilateral supravegheată”, pe care o redau operele lui Norman Manea, identitatea individului e concurată de supraidentitatea Omului Nou.

Miza acestui articol este de a identifica modalitățile prin care narațiunea participă la constituirea sinelui. În ce măsură narativul poate deveni o modalitate prin care sinele se explică, rămâne de văzut. Cititorul se poate întreba care dintre personajele lui Norman Manea reunește cele mai multe structuri identitare? În mod inevitabil este adus în discuție raportul biografie – ficțiune și modalitățile mutuale de influențare. Desigur, biografia scriitorului nu se confundă cu destinul protagoniștilor săi, dar *un transfer subteran*, cum afirma Corin Braga [2001: 9], există. În încercarea permanentă de a se defini (identitatea fiind o temă recurentă a literaturii sub regimul totalitar), Norman Manea dezvoltă o retorică semi-confesivă, cu o varietate de genuri ale biograficului: roman autobiografic, autoficțiune, carte vorbită. Probabil nu întâmplător este aleasă o retorică variată pentru exprimarea unei identități multiple, scindate. Fiecare tip de discurs vine cu un instrumentar specific decodificării jocului de măști.

„Formula” identitară a scriitorului cuprinde trei elemente-cheie, motiv pentru care poate fi numită identitate tricefalică: scriitor român, de origine evreiască, activând în Statele Unite. Din punct de vedere stilistic,

identitatea tricefalică este simbolizată de tabloul lui Tiziano Vecellio, *Alegoria Prudenței*, în care sunt reprezentate cele trei vârste ale timpului, care acționează diferit asupra individului, așa cum sugerează acțiunea romanului. Această identitate tricefalică poate fi suprapusă pe modelul ficțional al identității. De aici rezultă că identitatea e locul în care amintirile trecutului (identitatea evreiască) se reconciliază cu prezentul (identitatea etnică și culturală), trăirile momentane cu așteptările viitorului.

În ceea ce privește textul – suport, obsesia identitară este sesizabilă încă din primul element de paratextualitate. Titlul, *Întoarcerea huliganului*, deschide un dialog cu termenul *huligan*, care are deja o tradiție în literatura română. Este vorba de *Cum am devenit huligan*, care este dosarul receptării critice a romanului *De două mii de ani*, de Mihail Sebastian. *Huliganul* lui Sebastian desemna solitarul sceptic, intelectualul nealiniat politic. Manea îl ia ca prototip dar îi adaugă elementul alogen, care provoacă sentimentul dezrădăcinării, așa cum reiese din afirmația sa: „Huliganul se vede pe sine ca veșnic outsider, un intrus, un marginal, un clovnesc August Prostu. Exilatul rămâne întotdeauna exilat oriunde s-ar găsi.” [Adameșteanu, 2006: 12]

Formula discursivă a condus la încadrări generice diverse. De exemplu, prima ediție a romanului, apărută în America, a avut ca subtitlu *Memorii*, prin urmare a fost receptat ca atare de critica americană. Având în vedere alternarea elementelor autobiografice (lagărul, familia, comunismul, exilul american) cu cele ficționale (vise, situații imaginate, scenarii contrafactice), unii critici au propus formule care să surprindă formula mixtă: *memorii ficționalizate* (Simona Sora). Ion Bogdan Lefter și Daniel Cristea-Enache accentuează dimensiunea literară a cărții, deoarece discontinuitatea acțiunii nu este compatibilă cu liniaritatea memoriilor. Formula memoriilor, inserția elementelor autobiografice, folosirea persoanei I, toate acestea conduc spre asumarea, în parte, a identității culturale din prezent: scriitor, aflat în Babilonul Lumii Noi, care aude vocile trecutului, interesat de cazul Culianu. La conturarea acestei identități contribuie și acțiunile la care participă, valorile, convingerile, dorințele sale, așa cum am menționat mai sus, în componenta dedicată fundamentării teoretice.

Cartea este structurată pe patru părți, acțiunea este discontinuă, oscilând între trecut și prezent. Partea I, *Preliminarii*, debutează ca un roman de ficțiune, prin prezentarea, de către un narator heterodiegetic, a unui bărbat: „Prin fereastra, largă cât peretele, intră lumina edenică, de primăvară. Bărbatul din cameră contemplă, de la înălțimea a zece etaje,

forfota Paradisului.” [Manea, 2008: 9]. Acesta analizează, de la fereastra camerei sale, Babilonul Lumii Noi / New-York-ul. Pe măsură ce bărbatul coboară în stradă, se conturează imaginarul specific operelor lui Norman Manea: prezența fantomatică a mamei, replica în idiș tradusă „*Oh, mama mea evreică!*”, mitul identitar, restaurantul cu mâncare evreiască, referințele culturale (asasinarea lui Ioan Petru Culianu, simpatia pentru Garda a Fier a Maestrului / Mircea Eliade). Umbra mamei, care-l însoțește pe străzile din New York, poate fi considerată o *mise en abyme* identitară a componentei evreiești, completată cu imagini relevante pe tot parcursul cărții. La sfârșitul capitolului, deja persoana a III-a devine persoana I, bărbatul devine un *narator auctorial*, de fapt, o instanță *simili-auctorială*, care mărturisește că suferă de sindromul est-european: „Nu sunt pregătit pentru întoarcere. Nu sunt încă destul de indiferent față de trecut.” [Ibidem: 16] Într-o astfel de scriitură, autorul se confesează dar se și reprezintă, se pune în scenă ca personaj al propriei povești de viață. Alternanța între *eu* și *el*, dar și între euri multiple, corespunde unei formule identitare alcătuite din mai multe componente.

Componenta identitară evreiască este regăsită și în capitolul *Jormania* (denumire preluată de la Culianu). În interior nu sunt declarate sentimente filosemite, așa cum ar anticipa indicii paratextuali, ci „plicticosul și nemuritorul antisemitism” [Ibidem: 22] al unei Românie pre-fasciste. Identitatea evreiască, moștenită pe linie maternă, este cauza respingerii celorlalți: „Fusesem întotdeauna celălalt (...) conștient sau nu, chiar dacă nu mă identificam cu ghetoul mamei și cu niciun ghetou al identității.” [Ibidem: 24] Norman Manea pare că nu-și asumă de la început evreitatea. Ion Simuț consideră că la Manea este inițial o evreitate ratată pentru ca mai târziu să fie recuperată prin scris: „*Norman Manea și-a descoperit în exil evreitatea și a problematizat-o ca mare temă.*” [Simuț, 2007: 5]

O altă identitate narativă se conturează în analepsa *Adresele trecutului*. Este *August Prostul*, care reprezintă condiția artistului sub totalitarism. August Prostul este inadaptatul, izolatul, pare a purta semnele ratării. Eșecul este o formă paradoxală de subversiune, deoarece artistul refuză, prin această mască ficțională, jocul puterii. Acțiunile, valorile, dorințele, viziunea despre lume a acestui personaj conduc spre asumarea măștii în baza principiului coerenței narrative. August Prostul încearcă să-și conserve identitatea, s-o păstreze necontaminată de tot ceea ce însemna Circul Roșu, prin evadarea în ficțiune: „Poeți, critici, prozatori... maimuțele, falșii regi, falșii ciungi, prietenii Împăratului August Prostul. Ne uneau cărțile, ne înfrătea breasla competitivă a vanității.” [Manea, 2008: 31] Daniel

Cristea-Enache îl include pe August Prostul în familia dislocată și disruptă a intrușilor, întrucât e anacronic identitar. Ar trebui să plece cât mai departe pentru a nu tulbura, cu principiile și valorile sale, confortul comunitar. Asumarea unor *alter-ego*-uri narrative este o constantă în opera lui Manea și o modalitate indirectă de devoalare a propriei identități, prin dialectica *ascundere – dezvăluire identitară*, de care aminteam la început. Eventualitatea unei întoarceri în țară a reactivat această latură a identității.

Evreitatea este reluată în partea a II-a, *Prima întoarcere (Trecutul ca ficțiune)*, sub o mască narativă, cea a *copilului Noah*. La vârsta de cinci ani, Noah este deportat cu familia într-un lagăr de muncă din Transnistria. Lagărul este asociat cu Inițierea, întrucât se raportează ulterior la el ca la o învățătură, o experiență intensă. Biograficul plonjează în ficțiune când copilul trăiește experiența senectuții – „Trecuseră secole, eram bătrân” [Manea, 2008: 127] –, timpul interior cunoaște altă dimensiune decât cel fizic, iar ghearele crescute copilului în lagăr conotează adaptarea forțată la o istorie agresivă. Episoadele din anii huliganici sunt scoase din memoria copilului și trecute prin conștiința adultului care își afirmă identitatea evreiască ca destin colectiv moștenit de la strămoși: „Strămoșii erau ca noi, noi eram ei, soarta lor este și a noastră.” [Ibidem: 78] Prin nostalgie se recuperează acel timp și spațiu al originilor. În mai multe secvențe analeptice este descrisă imaginea Bucovinei natale ca paradis pierdut, populat de figurile părinților, de rude, satul Burdujeni – o comunitate în care comunicarea interetnică era posibilă, librăria familiei ca spațiu al trecutului protector. Întoarcerea în țară pare a fi o călătorie spre sine, o „updateare” identitară, facilitată de contactul direct al dezrădăcinatului cu rădăcinile. Daniel Cristea-Enache vorbește despre componenta traumatică a scrierii despre trecut: „Călătoria de aproape două săptămâni nu este așadar una turistică, de plăcere și curiozitate; și nici măcar una sentimentală, de revedere a vechilor locuri dragi. E o călătorie foarte grea, aproape dureroasă: un fel de inițiere întoarsă, în ceva ce călătorul știe prea bine.” [Cristea-Enache, 2010]

Amintirile despre Utopia Roșie fac trimitere la tragedia colectivă din care este extrasă identitatea proprie. Din profilul acelei perioade nu lipsesc evenimente care devin repere identitare ale scriitorului est-european dintr-un regim totalitar: carnetul de membru de partid, execuțiile-model, delatarea, etatizarea spațiului, a timpului, a ființei, condamnarea umiltoare a tatălui, evadarea prin lecturi. Se conturează la nivel simbolic o rețea de toposuri ale intimității, care alcătuiesc o *identitate mobilă*, aflată în schimbare: casa din Ițcani – copilul, camerele studentești – tânărul, locuința

repartizată de stat – adultul, casa melcului – *exilatul* care-și ia limba cu el. Interogându-l pe scriitor despre raportul exilat – limba maternă, Edward Kanterian notează: „Limba română este limba-matrice în care s-a format ca scriitor și în care identitatea lui plurivalentă se regăsește ca într-un Babel contemporan cum e New-York-ul.” [Kanterian, 2010: 175]

Componenta identitară evreiască este asumată indirect în partea a III-a, *Divanul vienez*, printr-un exercițiu de asimilare a unor referințe livrești ca elemente ale interiorității. Sunt citate și comentate opiniile unor evrei celebri (Proust, Freud, Kafka) referitoare la condiția de iudaitate, destin colectiv, suferință atavică. Partea aceasta are, în loc de concluzie, un monolog adresat sieși, ca exercițiu de scrutare din exterior: „Acceptaseși destinul, așa spuneai, dar continuai să vorbești despre ambiguitate, ambiguitățile lagărului, ale coloniei penitenciare comuniste, ambiguitățile exilului.” [Manea, 2008: 231]

Se conturează altă identitate narativă în partea a IV-a, *A doua întoarcere (Posteritatea)*. Este vorba de cea de *huligan*, cu următoarea serie sinonimică, dată de autor: *nomadul, pribeagul, alogenul, celălalt, străinul*. În această secvență se descrie, pe zile, vizita autorului în România, în anul 1997, întreruptă de numeroase analepse. Naratorul auctorial observă realitatea alienată, constată cu amărăciune că nu s-au schimbat multe. Paradoxal, se simte ca un intrus care vrea să fie ignorat. Temerile, înaintea venirii în România, erau legate de o serie de articole răuvoitoare din presa românească. Acestea au venit ca replică la eseul lui Manea (*Felix culpa*), care viza, în 1991, jurnalul lui Mircea Eliade. Presa românească l-a descris, atunci, pe Manea ca fiind un detractor evreu al unui mare scriitor, inamicul valorilor naționale. Scriitorul reia până la epuizare distincția estetic-moral, explicând că nu neagă valoarea operei lui Eliade, nefiind onestă, în schimb, omiterea opțiunii politice din acea vreme.

În tot acest voiaj prin posteritate deasupra sa stă umbra protectoare a mamei. O secvență-cheie este vizita la mormântul mamei sale, a cărei umbră l-a ghidat în toată această călătorie. Prezența mamei echivalează cu o întoarcere la sine, în sensul înțelegerii componentei identitare, ca miză existențială și artistică. În acest sens, se mai adaugă o imagine relevantă. În final, când aterizează în America, constată că a uitat jurnalul în care își notase ideile, impresiile legate de întoarcerea în țară. Matei Călinescu vede în acest gest un act ratat care aduce din interior la exterior „atitudinea profund ambivalentă a scriitorului față de țara sa de origine și cultura ei.” [Călinescu, 2008: 378]

Prin urmare, romanul *Întoarcerea huliganului*, al lui Norman Manea, configurează formula identitară a autorului. Având ca suport teoretic modelul narativ al identității, am analizat situațiile în care autorul se prezintă direct, la persoana I, sau indirect, proiectându-se în măști ficționale. Cele trei experiențe majore descrise în această carte și care conturează avatarurile identitare ale scriitorului sunt: Gulagul – copilul Noah / evreitatea, comunismul – August Prostul, exilul – huliganul. Se susține, astfel, ideea că literatura exilaților este o literatură despre multiple forme ale identității. În urma demersului nostru, am constatat că dialectica *devoaluire-ascundere identitară* este modalitatea indirectă a scriitorului de a-și devoala propria identitate. Această modalitate trebuie pusă în legătură cu construcțiile / de-construcțiile identitare contemporane de tip *identitate* și *diferență*, *unitate* și *ruptură*, formulate de Ihab Hassan și aplicabile contextului globalizant al spațiului european. Vocea identitară a scriitorului dintr-un regim totalitar împărtășește aceeași dilemă cu cea literaturilor asumat marginale / locale: să-și conserve identitatea sau să accepte tiparul omului nou impus de regimul comunist? Opțiunea lui Manea a fost clar salvarea identității din malaxorul Marelui Mecanism. Identitatea salvată este transformată într-un proiect hermeneutic, constând în interpretări și reinterpretări, reveniri, up-datări identitare și înțelegeri retrospective.

Bibliografie

- Anghelescu, Mircea, *Literatură și biografie*, București, Universal Dalsi, 2005
- Braga, Corin, „Norman Manea - de la claustrare la libertate”, în *Steaua*, nr. 2, februarie, 2001
- Călinescu, Matei, *Postfața la Întoarcerea Huliganului*, ediția a II-a, Iași, Polirom, 2008
- Cristea-Enache, Daniel, Intrusul, I, II, în *Observatorul cultural*, nr. 551 și 552 / noiembrie 2010
- Deciu, Andreea, *Nostalgiile identității*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001
- Hassan, Ihab, „Sfârșirea lui Orfeu. Spre un nou concept postmodernism”, în *Caiete Critice*, nr. 1-2 / 1986
- Ifrim, Nicoleta, *Identitate culturală și integrare europeană. Perspective critice asupra discursului identitar românesc în perioada postdecembristă*, Editura Europlus, Galați 2011
- Kanterian, Edward, *Curierul de Est*, Iași, Polirom, 2010
- Manea, Norman, „Cum suportă individul șocurile istoriei - Norman Manea în dialog cu Gabriela Adameșteanu”, în *Observator cultural*, 19-25 ianuarie 2006
- Manea, Norman, *Întoarcerea huliganului*, ediția a II-a, Iași, Polirom, 2008
- Simuț, Ion, „Ambiguitățile exilului”, în *România literară*, nr. 21 iunie, 2007
- Turcuș, Claudiu, *Estetica lui Norman Manea*, București, Cartea Românească, 2012